

kulcs elég negatív bírálatában. A jelek szerint sikerült, s nem a valóság „hiánya” jellemezte művészetét, hanem egy másik valóság megteremtésének magával ragadó kísérlete. Aki ezzel azonosulni képes, kijárta a részvét és megértés iskoláját.

Érdeme a sorozatoknak az erdélyi magyar irodalom iránt tanúsított nyitottsága. A „nagyurat”, Bánffy Miklóst bemutató kötettel kezdeném, hisz ő volt az erdélyi szellemiség meghatározó támogatója. Nem emlékszem pontosan, 1928-ban vagy egy évvel később mutatkoztak-e be az Erdélyi Helikon írói a Zeneakadémián. Az esemény előtt egy nappal Bánffy megrendítően szép előzetest írt a Nemzeti Újságban (amelyben — a Nyugattal ellentétben — Dsida Jenő versei is szerepeltek). A szeretet és felelősség e dokumentumában összesűrűsödik Bánffy áldozatossága, ügyszeretete, amely nem hogy jutalmat szerzett volna számára, de a legmélyebb nyomorba taszította, ráadásul írósgát is megkérdőjelezve dilettánsnak nevezték némelyek. (A róla emlékező könyvet Sas Péter gondozta.)

Reményik Sándort, a legnépszerűbb erdélyi költőt Dávid Gyula mutatja be. Egyfajta igazságtétel ez is, hiszen a trianoni békediktátum gyászos következményeit Végváriként elsirató lírikust hosszú ideig említeni sem lehetett, s nevéhez tartozott az „ultranacionalista” jelző. Kosztolányi beleérező bírálatában írta róla: „Végvári a rab Erdély költője, »az utolsó walesi énekes, Erdély földjén az utolsó bárd«, aki a román szuronyok között a magyarság jajveszékélésének ad hangot.” Reményik a történelmi kataklizma autentikus megfogalmazójaként kezdte pályáját, amelyen két ideál, Isten és haza vezérelte, és arra mutatott példát, miképp adhat a költő reménységet az elnyomottaknak. Végvári versei a magyar olvasók körében is visszhangot keltettek, s bár Trianon után hasonló érzéskört fogalmazó verseskötetek születtek, Schöpflin Aladár joggal vélte Végvári verseit a legszínvonalasabbaknak: „Abból a tömegre igen nagy, de fajsúlyra vajmi szerény irredenta költészetből, amely a szét-daraboltatás óta fölburjánzott, és túlnyomó részében őszinteség hiányánál és művésziatlenségénél fogva sok tekintetben ártalmára van az irredenta ügynek, csak Végvári versei emelkednek ki igazán, mert Végvári az egyedüli, aki nem frázisokkal variál, hanem csakugyan érezhetően és szuggesztív őszinteséggel azt az indulatot éneklí, amely lelkében forr és kavarg, neki valóban a legnagyobb lelki ügye az, amit verseiben élénk tár, nem pedig kieszelt penzum és irodalmi téma.”

Irodalomtörténészeknek is segítségére lesz az Áprily Lajos emlékezetére kiadott kötet (Pomogáts Béla szerkesztette), hiszen Erdélyből, az ot-tani költészet élvonalából jött Magyarországra, a Protestáns Szemlét megújítva, helyét azonban máig sem sikerült végérvényesen kijelölni. Le-

hetefinom versei egy korábbi ízlésforma nagyon színvonalas megnyilatkozásai, műfordítóként is nagy teljesítményt vitt végbe az *Anyegin* tolmácsolásával. Bensőséges, emberi világában újra meg újra otthon érezzük magunkat.

Dsida Jenő egyike az erdélyi líra legnagyobbjainak. A *Nagycsüörtök* díszé bármelyik antológiának, a *Psalmus*... ugyancsak hatalmas költői teljesítmény. Talán világnézete, a költészetében megmutató vallásossága is lehet a Nyugattól történt kimaradásának magyarázata, az azonban kétségtelen, hogy rá valóban illik a „nagy költő” minősítés, s bár az említett irodalomtörténet őt is mellőzte, az „In memoriam”-ban közölt kötet (ez is Pomogáts Béla gondozásában) megmutatja jelentőségét, nem halványuló értékeit.

Többször hangot adtam már az irodalomtörténeti kánontól való idegenkedésemnek. Az „In memoriam” és az „Emlékezet” nagy érdeme, hogy a lassacskán kiszoruló (kiszorított?) írónak is méltó emléket állít, elhanyagolt sírjukra koszorút helyez Gelléri Andor Endrétől Kálnoky Lászlón át Papp Károlyig. Szomorú szívvel búcsúztatjuk a két sorozatot, meghajtva az elismerés és köszönet zászlaját elképzelője és gyakorlati kivitelezője előtt.

RÓNAY LÁSZLÓ

LATOR LÁSZLÓ: A MEGMARADT VILÁG

Alcíme: *Emlékezések*. Ez így többes számban több is, kevesebb is, mint az emlékirat, vagy memoár, a magyar prózairodalom Bethlen Miklós óta Kassákon át máig tartó vezető műfaja. Kevesebb, mert nem ígér rendszerezett, végiggondolt, vallomásszerű életút-megvallást, még azt is írhatnám, életút-gyónást. Egyszermind több a memoárnál, mert szabadabban vándorolhat az emlékezet útján, kockázat nélkül felnagyíthat eseményeket, másokat kockázat nélkül mellőzhet, kihagyhat anélkül a kockázat nélkül, hogy az arányvesztés vagy a feledékenység gyanúját ébreszthetné olvasójában. Lator László — bocsássam mindjárt előre: nagyszerű — könyvében az alcím többes száma azt is jelenti, hogy emlékezés-részleteket gyűjt össze a kötet két sorozatban: az első sorozat, az első fejezetsor időrendben követi az életrajzi eseményeket a választott nagyításos-montázsos módszerrel, a második pedig, költőről lévén szó, az eseményes megtörténéseknél fontosabb megtörténésekről, a versekről szól.

Kárpátaljai csehszlovák állampolgárnak születik, a magyar nevén Sásváron, a család a közelgő front elől a Dunántúlra menekül, innen sorozzák be (betöltötte a tizenhatot, legidősebb unokám tizenhét éves, elnézem, ilyesmi lehetett),

Németország területén kerül először amerikai, aztán onnan megszökvé orosz fogságba (az amerikaiak ugyanúgy órák után kajtattak, mint az oroszok, úgy látszik, a háború idején a karóra és a zsebóra volt a nemzetközi valuta, nagy kincset, cigarettát lehetett érte kapni), kalandos körülmények között kerül haza, vagyis az akkor már a Szovjetunióhoz tartozó Kárpátaljára, újabb kalandok árán végre Magyarországra települ, és itt él máig. Az első állomás Makó, verseket már akkor is írt, amikor bombázták őket az amerikaiak, ágyúzták az oroszok (nem tudom megmagyarázni miért, de ezt a versírás-kényszert, ahogy olvasom a fejezetet, nem hősiességeknek érzem, mint Radnótinál), de itt, Makón már társaival irodalmi kört szervez (Makói Fialatok), irodalmi estet rendeznek, máris meggyűlik a bajuk az alakuló ÁVO-val. Ezután Budapest következik, Eötvös-kollégista lesz, de hamarosan kiebrudalják a Collegiumból, az egyetemről, mindenhonnan, első kötetét betiltják, osztályidegen, sütik rá, földbirtokos volt az apja, az alakuló, úgynevezett „új világ” nem az ő világa. De a Nyúl utcában otthonra talál, itt (pár évvel később a Zugligetben) tartja híres irodalmi szalonját, irodalmi menedékhelyét, emberbaráti menhelyét Sárközi Márta (Molnár Ferenc leánya, a Választ szerkesztő, elhurcolt és meggyilkolt Sárközi György özvegye, ő nem irtózik az ungi-beregi úri fiútól), a nemrég még üldözött Molnár Márta a — ha nem is üldözött, de — kizárt, mellőzött, félretolt író-irodalmár-művész félék istápolója lesz, befogadja és műhely-szerűen együtt tartja az arra rászorulókat. Legszebb fejezete ez a könyvnek. Aztán — persze itt nem mesélem el az egész történetet, Pór Juditot, Körmendet stb. — 56 következik, és utána az Európa Kiadó. Katalógusszerű fejezet sorolja a klasszikus és a modern világirodalom remekeit, amelyek megjelentetésért szinte kötehenként csatát kellett vívni a hatóságokkal — katalógusszerű, mondom, de itt nem a könyvtári katalógusokra gondolok, hanem az úgynevezett katalógus-költészetre (Weöres Sándornak is forrása volt), mert a prózai felsorolásos elbeszélés itt már-már költészetbe vált át, a géppuskasorozatok közti versírás még nem volt az, de ez a szerkesztői-fordítói harc — a „hősies” talán túlzó szó, de — mindenképpen bátor és a szellem emberéhez méltó munka volt. Az első rész befejező fejezete Rómáról szól, ez aztán valódi-katalógus költészet, más se, mint utcák, terek, híres, megnézni érdemes helyek felsorolása olyan felidéző átéltséggel, amelyre csak a költészet képes. „...be-nentem a Café Grecóba, a csillogó kávéfőző gép előtt bőrömön éreztem, hogy valamikor Goethe üldögélt itt, Gogol írta a *Holt lelkek* valamelyik fejezetét, Liszt Ferenc figyelte a mindenféle han-

gokra, s hogy nem messzire onnan, a spanyol lépcső fölött haldoklott a szegény tüdőbeteg Keats. S hogy talán könnyebb volt a halála.”

A második rész verselemzésekből áll, saját versek önelemzéseiből, e ritka műfaj remek darabjaiból. Az olvasó sokkal gyakrabban találkozik az „akarta a fene” felkiáltásokkal, kivált azoktól az íróktól-költőktől, akik évekgig csiszolgtatják egy-egy művüket, éjjelente gyötrődve forgolódnak az ágyukban, keresnek egy új szót, aztán úgy tesznek, mintha *ex abrupto*, maguk se tudják, hogyan, egyszer csak készen előugrott volna az írás, az olvasók csodálatára. „*Mint a szélben elszakadt levél / és talán nem is ő, hanem a szél zenél*” — de Babits persze nem erre a bocsánatos írói szerepjátékra gondolt Balázs Béla akkor megjelent kötetére válaszolva, hanem a romantikus és impresszionista én-költészet meghaladásával foglalkozó kísérletre. Az úgynevezett tárgyas költészet kísérletére. Amit aztán az újholdas költők fejlesztettek ki és terjesztettek el. Éppen negyven évvel ezelőtt, talán elsőnek, de mindenképpen elsőik között írtam nagyobb tanulmányt erről a fajta költészetéről, s ebben Lator Lászlót is — addigi verseinek ismeretében — az Újhold körébe soroltam. Oda sorolják mások is, ezért aztán avval a kíváncsisággal vettem kezembe ezt az életrajzi kötetet, hogy most aztán sok belső titkot fogok megismerni Pilinszky Jánosról, Nemes Nagy Agnesről, Rába Györgyről és a többiekéről, egyáltalán az Újhold folyóirat szerkesztéséről. De nem így történt, erről szinte szó sincs a könyvben, az igazság az — s szégyenszemre évtizedek után be kell vallanom —, hogy Lator Lászlónak egyetlen verse sem jelent meg az Újholdban, 5-6 évvel fiatalabb volt az újholdasoknál, s akkor ez a korkülönbség a pályakezdet éveiben sokat számított. A versek ennek ellenére rokonságban vannak az újholdas költészet irányával, még akkor is, ha az önelemzésekben ő éppen nem a poétika fogalomként használta „elvont tárgyiasság” szempontjából magyarázza őket. Nem is az úgynevezett jelentést, és végképp nem olyasmit keres, amit a dilettánsok „mondanivalónak” neveznek, hanem a versek kialakulásának mozzanatait veszi számba. A motívumoknak az emlékezetten keresztül történő tárgyi alapjait keresi, kutatja s idézi fel. Az emlékezetben rögzült versépítő mozzanatokot tárja fel nagyon sok megszívlelendő tanulsággal a mai időnk számára, mert manapság a verset nagyon sokan szív-, lélek- és költőnélküli nyelvi objektivitásnak, bonyolult fogalmakkal körülírandó retorikai képződménynek tekintik. Ezekben az elemzésekben a vers nem elvont fogalmakhoz vezet, hanem a megformálódás történetével az élet része, hozzátartozik az élthez, ugyanúgy megtörténik, mint az elbeszélhető események. Például a „Szocska bácsi szalmakalyibája” — mint apró motívumképző elem. Lator László

emlékszik rá, tudja s megnevezi. Könnyű neki. De mi van akkor, ha nem áll rendelkezésünkre ilyen emlékezet-leltár? Hogyan boldogulunk akkor, amikor nem jön a költő a segítségünkre, és nem árulja el a keletkezés titkainak néhány részletét? Akkor úgy olvassuk az irodalmi szöveget, a verset és a regényt, úgy hallgatjuk a zeneművet, úgy nézzük a szobrot és az épületet, hogy hozzáképzelnünk, kitalálunk ilyesmiket. Mert nemcsak elvont fogalmakkal élünk, nemcsak megtanult képleteink vannak az értelmezés szolgálatára, hanem képzeletünk is van, és azt is használjuk.

A kötethez CD lemezt is mellékel a kiadó, melyen a szerző élőszóval beszél életútjáról. (*Európa*, Budapest, 2011)

KENYERES ZOLTÁN

ANDREJ TARKOVSKIJ: NOSZTALGIA

Tarkovszkij 1979-ben Olaszországban járt, s mire visszatért a Szovjetunióba, már készen volt a *Nosztalgia* filmforgatókönyv-terve. Ám a forgatás csak 1982-ben kezdhetett el. A film elkészültét követően Tarkovszkij már nem tért vissza hazájába.

A *Nosztalgia* központi szereplője, az orosz költő, Gorcsakov, Olaszországba utazik, hogy anyagot gyűjtsön a 18. században sokáig itt élt orosz zeneszerzőről, Pavel Szasznovszkijról tervezett könyvéhez. Szasznovszkij Itáliában sikeres, ünnepelet szerző volt, de ő mégis hazatért, mert úgy érezte, megöli a gondolat, hogy ne lássa többé Oroszországot, ahol született, ahol felnőtt. Otthon alkoholista lett belőle, s végül önkézével vetett véget életének.

Gorcsakov ugyanazt éli át, mint tervezett könyvének főhőse. Drámai konfliktusban áll a valósággal, nem is a létfeltételekkel, hanem magával a léttel. Két világ mezsgyéjén egyensúlyoz, s egyikben sem képes megteremteni a harmóniát. Sem otthon, a szülőhazájában, sem itt, választott hazájában. Sorsában a keleti és a nyugati kultúra örök ellentéte jelenik meg, s nincs feloldás. Gorcsakov szerint az olaszok — egyáltalán a nyugatiak — semmit nem értenek meg az orosz lélekből. Szerinte ezen a határok lebontása segíthet. Nem ismeri fel, hogy nem ez a lényeg, hanem az, hogy az emberi szívben, lélekben legyen minőségi változás. E nélkül ugyanis a határok lebontása nem sokat számít, ahogy ezt az elmúlt harminc esztendő bebizonyította. Gorcsakov egyetlen pillanatra sem képes elszakadni szülőhazájától, álmaiban rendszeresen visszatérnek az elhagyott orosz táj képei, benne a családjával. Folyamatosan győtrődik attól, hogy úgy érzi, cserbenhagyta otthon maradt szeretteit.

A lelki-szellemi válsággal küszködő Gorcsakov két személlyel kerül közelebbi kapcsolatba. A

gyönyörű tolmácsnő, Eugenia az érzéki-esztétikai világot testesíti meg. A költészet, a művészet vonzásában él. Nem hisz Istenben, de zokog, amikor először látja Pietro della Francesca Madonnáját. Eugenia számára a szépség önmagában is érték. Eltétében Gorcsakovval, aki be sem megy a templomba, hogy megnézzé a híres képet, noha eredetileg az ő kívánsága volt, hogy megnézzék. Ám ekkor már unja „*ezt a sok gyönyörűséget*”. Eugenia azonban képtelen az alázatra — a templomban nem hajlandó letérdelni —, s megrögzötten hajszolja a boldogságot, noha a sekrestyés figyelmezteti, hogy vannak a boldogságnál fontosabb dolgok is. Eugenia számára a boldogságot az irodalmi, művészi alkotások szemlélése, olvasása mellett a szerelem jelenti, annak testi és lelki dimenziójával együtt, de örökösen csalódik a férfiakban. Attól viszont súlyosan megbántva érzi magát, hogy Gorcsakov nem kezd ki vele. Eugenia Gorcsakovhoz intézett szemrehányó szavaiból kiderül, hogy a férfiak csak használják őt — ezt sejteti egy későbbi jelenet, amikor új barátjával, a hedonista életet élő Vittorióval ebédel egy elegáns hotelben, a kamera pedig egészen közel hozza Eugenia csalódott arcát.

A másik szint, amellyel Gorcsakov találkozik, a spirituális-transzcendens. Ezt jelképezi Domenico, a filozófia doktora, aki hét évig tartotta bezárva a családját, mert féltette őket a világvégétől. Most már magányos, egyedüli társa német juhász kutyája. Domenico szörnyűséges körülmények között él, egy romházban, melyben szinte egyáltalán nincsenek bútorok, a fal csupa penész, az eső bezúdul a lyukas tetőn, több helyütt tócsában áll a víz, üvegtörmelékek, eldobott üvegek mindenütt. Domenico egoistának nevezi magát, mert csak a családját akarta megmenteni, de ma már tudja, hogy az egész emberiség rászorul erre. Ennek pedig egyszerű módja van: át kell vinni egy égő gyertyát a Siénei Szent Katalinról elnevezett gyógyfürdő medencéjében egyik parttól a másikig. Domenico mindenki örültnek tartja, de Gorcsakov felismeri: nem örült, hiszen hite van. „*Nem tudni, mi az örület. Zavarnak minket, kellemetlenek. Nem akarjuk őket megérteni, kellemetlenek. De ők állnak közelebb az igazsághoz.*”

Domenico célja, hogy ráébressze az embereket, tévúton járnak. A mesterségesen szétszabdalt világot szeretné egységesíteni, s ehhez brutális megoldást választ. A film csúcspontja, amikor a római Capitolium előtt, a filozófus császár, Marcus Aurelius bronz lovas szobrán beszédet mond a téren összegyűlt embereknek, figyelmeztetve őket: „*Ha azt akarjátok, hogy a világ előbbre menjen, meg kell fogmunk egymás kezét. Vegyíteni kell az úgynevezett éveket az úgynevezett betegekkel... Egységes társadalom kell, nem ilyen szétforgácsolt.*”